

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.(477)

Д. Терлецький,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ
У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**

Змістовний аналіз системи українського конституціоналізму, її подальша розбудова та вдосконалення неможливі без врахування здійснюваного на цю систему свідомістю й поведінкою суб'єктів права впливу, визначення міри їхнього взаємного зв'язку та взаємної обумовленості. Більше того, належне, осмислене ставлення індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому до конституції як до основного закону, до її ролі в правовому регулюванні суспільних відносин, до конституційних цінностей значною мірою детермінує ефективність дії системи українського конституціоналізму. Адже процеси формування й формулювання конституційно-правових норм, їхньої реалізації у фактичних конституційно-правових відносинах, результативне функціонування механізму конституційно-правового регулювання в цілому неможливі поза свідомою вольовою поведінкою суб'єктів конституційно-правових відносин. Саме тому конституційна правосвідомість як особливий вид правової свідомості має велике значення в системі конституціоналізму.

Отже, метою цієї статті є теоретичне осмислення конституційної правосвідомості як складової системи сучасного конституціоналізму, що являє собою вищу форму правової свідомості; дослідження її змістовно-сутнісних характеристик, здійснюваного нею впливу на інші складові системи сучасного конституціоналізму та функціонування

механізму конституційно-правового регулювання в цілому.

Ідентифікація конституційної правосвідомості як особливого виду правової свідомості передусім передбачає потребу визначення змістовно-сутнісних характеристик власне правової свідомості як теоретико-правової категорії. Лише з врахуванням відповідних теоретичних напрацювань про правову свідомість як таку можливе обґрунтоване розкриття сутності, особливостей і значення конституційної правосвідомості як її різновиду.

У свою чергу дослідження змісту й суттєвих властивостей поняття «правосвідомість» припускає пояснення поняття «свідомість».

З філософської точки зору свідомість – це відчуття кожною людиною свого існування й своїх дій, інакше кажучи, усвідомлення буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу, суб'єктивна реальність; у гносеологічному значенні – ідеальне в протиставленні матеріальному й у поєднанні з ним. Це найвища притаманна людям якість, яка полягає в узагальненому й цілеспрямованому відображенні дійсності, уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, регулюванні й самоконтролі поведінки, яка має зовнішні форми відображення творчого характеру та пов'язана з мовою [1]. До основних взаємопов'язаних елементів свідомості належать такі: усвідомлення явищ, абстрактне мислення, самосвідомість, емоції, волю, інтуїцію [2].

При цьому свідомість має матеріальний складник, який визначається тим, що процес мислення супроводжується біохімічними, фізіологічними й іншими змінами в мозку, а також ідеальний складник, який передбачає, зокрема, образне відображення й характеризується тим, що суб'єктивні образи речей не мають матеріальних властивостей цих речей. Отже, процес мислення характеризується як створенням у свідомості ідеальних образів, так і перетворенням ідей у реальні речі. При цьому зовнішньою формою відображення свідомості є мова, практичні дії та їх наслідки [3].

Поняття свідомості охоплює як індивідуальну (особисту), так і суспільну свідомість. Суспільна свідомість, будучи відображенням суспільного буття людей, реального образу їхнього життя, розвивається за законами, що не залежать від свідомості окремих людей, проте реалізується в процесі їхньої діяльності. Суспільна свідомість являє собою не сукупність свідомості індивідів, а цілісне явище, якому властива певна внутрішня структура, що включає різні рівні та форми [1], серед яких однією з найважливіших визнається права свідомість [4].

Відповідно, правова свідомість може бути охарактеризована через низку притаманних їй ознак, одні з яких розкривають її властивості як різновиду суспільної свідомості, інші – визначають власні ознаки правової свідомості. До першої групи в літературі відносять такі ознаки: 1) об'єктом правосвідомості, як і всіх інших видів суспільної свідомості, є суспільне буття; 2) правосвідомість, як і всі інші види (форми) свідомості, відображає суспільне буття у вигляді суспільних ідей і відповідних їм психологічних проявів; 3) носіями правосвідомості є різні індивідуальні й колективні соціальні суб'єкти. До другої групи у свою чергу відносять такі ознаки: 1) правосвідомість має власний предмет відображення – правову дійсність; 2) вона оперує ідеями, поняттями, почуттями тощо, типовими саме для неї;

3) правосвідомість є одним із найважливіших чинників праворозуміння, розвитку права й правореалізації; 4) правосвідомість завжди пов'язана зі співвідношенням у свідомості певних життєвих умов, потреб, інтересів з існуючими або можливими правами й обов'язками, тобто має вплив на суспільні відносини [5].

У сучасній науковій літературі активно дискутується питання й щодо інших властивостей, притаманних правовій свідомості. Так, деякі автори вважають, що правосвідомість наділена такою властивістю, як нормативність. На нормативність як рису юридичного мислення вказують, наприклад, О.І. Овчинніков та О.Е. Лейст [6]. О.Е. Лейст стверджує, що правосвідомість є не менш нормативною, ніж право або мораль [7]. Проте навряд чи виправдано автоматично наділяти правосвідомість властивостями права. Правосвідомість – це те, як ми розуміємо, ставимося до права, і як таке праворозуміння й правовідчуття впливає на нашу поведінку. Така властивість людської психіки, вважаємо, не може бути нормативною. Розуміння права, відчуття права й поведінка у сфері права не обов'язково мають бути суворо підпорядковані певним нормам, правилам. Тому слід погодитися з В.С. Бредньовою, яка зауважує, що нормативність – це властивість не правосвідомості, а властивість правових норм, які фіксуються людським мозком [8].

Інші дослідники наполягають, що важливою рисою правової свідомості є її ретроспективність: «Правова свідомість переважно звернена на розгляд суспільних відносин, що вже мали місце; сама по собі вона не звернена в майбутнє й не є свідомістю. Правова свідомість орієнтована на розгляд соціальної дійсності через призму певного об'єктивного порядку, репрезентованого носієм правової свідомості. Конкретні інтереси, лінії перспектив індивідів і їхніх груп правова свідомість не фіксує. Таким чином, правова норма, яка створена, як правило, для майбутнього й

закріплює належну модель поведінки, існує в сьогоденні й актуалізується в правосвідомості тільки у зв'язку з якоюсь конкретною ситуацією, що мала місце в минулому» [9].

Утім, оскільки людська свідомість здатна аналізувати не тільки те, що вже об'єктивно існує, а й те, що буде існувати, вважати ретроспективність ключовою рисою правосвідомості недоцільно. Людський мозок здатний моделювати різні ситуації, у тому числі й ті, яких поки ще не існує. І до таких змодельованих ситуацій також може формуватися певне ставлення. Тому більш обґрунтованою видається позиція, за якою правосвідомості властиві одночасно як перспективність, так і ретроспективність.

Як логічну рису правової свідомості виділяють її аналітичність. В.П. Малахов, говорячи про аналітичність юридичного мислення, вказує: «Юридичні поняття й нормативні акти немовби «прикладаються» до дійсності, а дійсність немовби «впізнається» в юридично заданих значеннях. Отримані юридичним мисленням знання у вигляді можливості вже закладені у вихідних поняттях, принципах і нормах. Знання та оцінки окремих явищ є конкретизація правових (і юридичних) понять. У цьому й полягає аналітичність мислення» [10]. Необхідно вказати, що правосвідомість не обмежена лише негативними оцінками правової діяльності, їй також властиві позитивні засади.

Висловлюється також позиція, що правовій свідомості властива внутрішня суперечливість. Це пояснюється тим, що людина як носій правосвідомості – це симбіоз раціонального й емоційного. «Правосвідомість самодостатня з огляду на те, що містить протиріччя. Правосуддя не вселяє думку про чіткий порядок, а навпаки, несе в собі ідею конфронтації й конфлікту, що вміщуються сферою правосвідомості» [11].

Поряд із цим деякі автори починають виділяти нестандартні властивості правосвідомості: ціннісно-нормативну ієрархічність, дедуктивність, компромісність [9].

Незважаючи на те, що теоретичне осмислення категорії правосвідомості має тривалу історію й пройшло якісний еволюційний розвиток, розкриття її сутності й досі залишається актуальним науковим завданням. У зв'язку із цим цікавою є позиція М.М. Цимбалюка, який, критично оцінюючи основні, найбільш поширені, підходи до визначення змісту правосвідомості як теоретико-правової категорії, з певними застереженнями пропонує їх класифікувати на три групи. У першому випадку, на його думку, ідеться про безпідставне звуження змісту правосвідомості, коли вона асоціюється передусім з орієнтирами побудови демократичного правового суспільства; натомість у другому випадку має місце зворотній процес зайвого розширення змісту цієї категорії, який передбачає ототожнення правосвідомості з будь-якою соціальною нормативністю; нарешті, у третьому випадку спостерігається тавтологічна за своєю природою тенденція до ідентифікації правосвідомості через її зведення до «свідомого ставлення до чинного права».

Відстоюючи доцільність застосування методики поєднання логічних критеріїв побудови визначень з онтологічними, М.М. Цимбалюк визначає найзагальніший (категоріальний) зміст правосвідомості, що поширюється на будь-які форми її прояву, як осмислене відношення з боку окремого індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому до нормативного регулювання суспільного буття публічно-інституційними засобами [12].

Найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, яка відображає правову дійсність у формі правових знань та оціночного ставлення до права й практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [13]. У межах цього підходу найбільш повне й точне визначення, що відображає сучасні умови функ-

ціонування правової свідомості, подає Н.М. Юрашевич: «Правова свідомість – система відчуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), які відображають правову дійсність та оціночне ставлення до неї (до соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій суспільства, до минулого, сучасного або очікуваного права) і виконують завдяки цьому роль своєрідного регулятора (саморегулятора) їх поведінки в юридично важливих ситуаціях» [14].

Зміст правосвідомості визначається умовами формування мислення про соціальну реальність як правову, сприйняттям феномену права в суспільстві як такого. На цей процес значною мірою впливають правові ідеї, які включають усвідомлення права, відчуття права, правовий ідеал і правову реальність. Суттєвий вплив на зміст правосвідомості здійснює система правових понять, вироблена певним суспільством. До них можна віднести поняття, які характеризують структурні властивості права (право, обов'язок, правова норма, правова вимога, правовий статус тощо), функціональні властивості права (правова оцінка, правове регулювання, правотворчість, правове виховання тощо), а також поняття, що відображають ціннісні властивості права (свобода, справедливість, рівність, суспільне благо, законність, відповідальність тощо) [3].

Правосвідомість, функціонуючи в суспільному житті як єдина динамічна система, має складну будову. Специфіка її структури полягає в тому, що правосвідомість відноситься до числа явищ, які не можуть бути розкриті в якійсь лише одній системі уявлень. Щоб визначити її складну структуру, необхідно виокремити щонайменше кілька зрізів. Багатоплановий аналіз структурних елементів правосвідомості є умовою вивчення взаємозв'язків різних продуктів духовного відображення правової дійсності [15]. Їх розгляд є важливим також і у зв'язку з тими змінами, які відбуваються в сучасній пра-

вовій дійсності. Злам усталених стереотипів у філософсько-правовій науці, докорінне реформування законодавчої бази стали факторами, які змінили саме уявлення про елементи правосвідомості.

Щоправда, у роботах деяких авторитетних дослідників права наводиться точка зору про те, що в правосвідомості взагалі немає структури: «Усі ці рівні, прошарки, сфери і тим паче поділ правосвідомості за класовою підставою не є структурою цілісного органічного утворення. Це лише підрозділи більш-менш організованої сукупності, які за своєю суттю є швидше свідченням роз'єднаності правосвідомості – того, що під терміном «правосвідомість» маються на увазі різні прояви духовного, інтелектуального, соціально-психологічного життя, які пов'язані зі сферою права, проте не утворюють органічної цілісності» [16].

Водночас, незважаючи на те, що нині більшість авторів визнають, що правосвідомість – це цілісне утворення, яке має внутрішню будову [17], кількість елементів правової свідомості, їх взаємозв'язок трактується по-різному.

Так, традиційно в межах правосвідомості виділяють два комплекси: правову ідеологію («систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог суспільства, класів, різних соціальних груп і прошарків населення») та правову психологію («сукупність правових почуттів, ціннісних відношень, настроїв, побажань і переживань, характерних для всього суспільства в цілому або конкретної соціальної групи») [18].

Інші дослідники уявляють правову свідомість у вигляді складнішої системи, яка містить у собі раціональний, емоційний, інформаційний, оцінний та вольовий елементи. Так, на думку В.С. Бредньової та Г.П. Клімової, у структурі правової свідомості, яка інтегрує певні правові знання, ціннісні та ідеологічні принципи, емоційні й вольові правові настанови, правові традиції й норми, інституційні форми тощо, не-

обхідні для досягнення правових цілей, доцільно виділяти раціонально-ідеологічний, емоційно-психологічний і настаново-поведінковий елементи [19].

Раціонально-ідеологічний елемент правової свідомості являє собою панівні в суспільстві знання й уявлення про різноманітні аспекти правового життя суспільства; правову систему та її певні інститути; механізми державної влади й управління; прийняття правових рішень та їх реалізацію. Іншими словами, раціонально-ідеологічною правосвідомістю є стійкі стереотипи правової свідомості в усіх її формах і проявах.

Емоційно-психологічний компонент правової свідомості становлять відчуття й переживання, які мають соціальні суб'єкти у зв'язку з їх участю в правовідносинах і які формуються на основі правових знань та уявлень про норми права, юридичні права й обов'язки, а також законності, правотворчої й правозастосовної діяльності та пов'язані зі сприйняттям та оцінкою правових явищ. До таких відчуттів і переживань можна віднести, наприклад, упевненість у справедливості правових норм, нормативно-правових актів, осудне ставлення до їх порушення. Емоційні почуття й психологічні переживання є невід'ємним елементом правової свідомості та поведінки. Супроводжуючи майже всі прояви правової активності суб'єкта й спрямовуючи її на досягнення життєво важливих цілей, емоції й почуття виступають одним із головних елементів механізму регулювання правових стосунків. Розвинута права свідомість допускає формування в його носіїв стійких стереотипів у галузі емоцій, почуттів і переживань.

Емоційно-психологічний елемент правової свідомості включає в себе також ірраціональні фактори у свідомості й поведінці людей, які є складними, не завжди піддаються простому причинно-наслідковому поясненню й зумовлюють мотиви людських дій. Такі фактори проявляються у формі правових міфів, які є вірою людей у «світле», «прекрасне» правове майбутнє. Як і упе-

редження, правові міфи є переважно продуктом емоційної діяльності людей і спираються на суспільні авторитети. Проте, на відміну від упереджень, вони характеризуються відносною тривалістю й продовжують існувати під час певних змін у правовому житті суспільства [20].

Проте наведене вище про сутність правових міфів, зазначає Г.П. Клімова, зовсім не означає, що в їх структурі відсутній будь-який раціональний зміст і що їх треба повністю ототожнювати з неправдою. Навпаки, правові міфи досить щільно переплетені з певними знаннями та уявленнями про правову реальність [21].

При цьому раціонально-ідеологічний та емоційно-психологічний елементи не існують ізольовано один від одного, вони активно взаємодіють. Пізнаючи дійсність, люди зіставляють її з минулим досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Отримані знання про властивості об'єктів певним чином осмислюються. Утворюється інша, уже інтелектуально-емоційна якість: психічне ставлення до об'єктів пізнання й практичної діяльності (позначення суб'єктивної цінності та значущості об'єкта як позитивного чи негативного, корисного чи шкідливого, прийнятного або неприйнятного).

Ставлення виражається в оцінці, яка полягає у визнанні значущості об'єкта з точки зору окремого індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому. Оцінка розміщена між пізнанням і практикою. Це завжди певне порівняння, у процесі якого суб'єкт обирає те, що можна порівняти з його потребами, інтересами й цінностями. Різноманітні явища правового життя, що пізнаються суб'єктом і знаходять своє відображення в його особистому досвіді й правовій практиці, викликають до себе певне ставлення і, будучи значущими для суб'єкта, набувають певного значення, кваліфікуються ним як цінності [22].

У цьому сенсі настаново-поведінковий елемент правосвідомості передбачає наявність чотирьох основних типів

правових оцінок (оціночних відносин): а) до права в цілому (його принципів, норм, інститутів); б) до правової поведінки оточуючих і до об'єктів діяльності (злочинності, злочинів, злочинців); в) до правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції); г) до своєї власної поведінки (самооцінки) [23]. Поряд із цим настаново-поведінковий елемент правосвідомості складають правові настанови й відповідні стереотипи поведінки, які сприяють переведенню уявлень і цінностей у площину практичної реалізації.

Іншим важливим аспектом розуміння правової свідомості як цілісної динамічної системи, що має складну внутрішню будову, виступають її функції як певні напрями впливу на правову реальність у цілому і на механізм правового регулювання та його окремі елементи зокрема.

Зазначимо, що правосвідомість цілком виправдано розглядається в літературі як складова механізму правового регулювання, яка має суб'єктивну природу, виступає його активним творчим началом та із суб'єктивної сторони забезпечує функціонування, розвиток і вдосконалення такого механізму. Будучи активним елементом механізму правового регулювання, правосвідомість з огляду на свій функціональний прояв впливає на механізм правового регулювання в декількох напрямках. Насамперед правосвідомість є чинником, що забезпечує ефективність механізму правового регламентування, при цьому вона є суб'єктивним механізмом функціонування. Водночас правова свідомість забезпечує подальший розвиток цього механізму завдяки своїй творчій активній природі; і нарешті, вона оцінює елементи механізму правового регулювання з урахуванням його відповідності пануючим уявленням про справедливість.

Дотримуючись наведеної позиції, М.Є. Черкас пропонує виокремити функції правосвідомості в механізмі правового регулювання й визначає їх як основні напрями впливу правосвідо-

мості на цей механізм або його окремі елементи, у яких відображено призначення правосвідомості як самостійного елемента механізму правового регулювання [24]. При цьому М.Є. Черкас доводить, що під час виділення функцій правової свідомості базовим має бути підхід, заснований на структурі правової свідомості з точки зору особливостей способів відображення правової дійсності. Саме в цій площині розкриваються найхарактерніші властивості суспільної свідомості взагалі й свідомості правової зокрема: здатність отримувати інформацію про оточуючий світ, оцінка оточуючого світу, його перетворення відповідно до потреб та ідеалів.

Виходячи з наведеного, обґрунтовується виокремлення таких функцій правової свідомості:

1) пізнавальна, сутність якої полягає в тому, що завдяки правосвідомості забезпечується отримання, накопичення, систематизація й оновлення знань про правові явища, розуміння їх змісту й сутності;

2) прогностична, що виявляється у формуванні обґрунтованих уявлень про подальший розвиток правових явищ;

3) оціночна, змістом якої є сприйняття відповідних правових явищ із точки зору їх корисності (некорисності), справедливості (несправедливості), ефективності (неефективності) тощо. Ця функція характеризує критичне ставлення до різних правових явищ;

4) творча, яка означає створення предметних форм, що не існують у природі. Вона виявляється в таких підфункціях, як правове моделювання, світоглядна, перетворення правової дійсності відповідно до правових ідеалів (цінностей). Правове моделювання полягає в розробленні нормативних і індивідуальних моделей (правил) правової поведінки та юридичних актів, через які ці правила виражаються. Змістом світоглядної підфункції є створення юридичних понять (категорій), юридичних конструкцій, правових концепцій (теорій), правових ідеалів

та правових цінностей. Перетворення правової дійсності відповідно до правових ідеалів (цінностей) означає, що права свідомість виступає суб'єктивним чинником зміни правових явищ у напрямі забезпечення їх відповідності вимогам справедливості;

5) регулятивна, зміст якої полягає в тому, що на підставі правової свідомості відбувається вибір варіанту правової поведінки. Це центральна функція правової свідомості, оскільки саме вона забезпечує практичне здійснення правового регулювання [24].

Підводячи підсумки аналізу змістовно-сутнісних характеристик правової свідомості як теоретико-правової категорії, можемо зробити такі висновки.

Правосвідомість – це: 1) специфічна функція людського мозку, яка полягає в можливості відображати явища правової дійсності й цілеспрямовано регулювати свою взаємодію з нею; 2) одна з найважливіших форм суспільної та водночас індивідуальної свідомості; 3) сукупність правових поглядів, теорій, ідей, уявлень, переконань, оцінок, настроїв, почуттів, у яких виражається ставлення індивідів, соціальних груп, усього суспільства до наявного й бажаного права, до правових явищ, до поведінки людей у сфері права; 4) цілісна динамічна система, що має складну внутрішню будову, яка системно в різних напрямках впливає на правову реальність у цілому і на механізм правового регулювання та його окремі елементи зокрема.

Екстраполюючи наведені теоретичні напрацювання про правову свідомість як таку для цілей розкриття сутності, особливостей та значення конституційної правосвідомості як її різновиду, зазначимо такі узагальнення.

Визначальною особливістю конституційної правосвідомості, вказує І.А. Кравець, є її дуалістична природа, оскільки вона формується на стику правової й політичної свідомості, водночас не будучи простим механічним поєднанням у свідомості особистості правових та політичних ідей, погля-

дів, почуттів [25]. Відповідно, конституційну правосвідомість І.А. Кравець розуміє як особливий вид правової свідомості, у якому відображаються уявлення й почуття окремої особистості, соціальної групи, суспільства в цілому про конституцію, її роль у правовому регулюванні, права людини, способи справедливого й демократичного правління [25].

Конституційна правосвідомість також виправдано розглядається як специфічний прояв суспільної й правової свідомості; як соціальний фактор, що дозволяє виявити ставлення до конституційних норм – визнання об'єктивної необхідності конституції, її пріоритету в правовій системі держави [26].

Доцільним також вважаємо визначення конституційної правосвідомості як «вищої форми правової свідомості, що відображає ставлення індивіда, колективу, суспільства в цілому як до положень Основного Закону та інших чинних конституційно-правових актів, так і до практики їх реалізації, а також до бажаних змін конституційно-правових інститутів, як і до сучасних конституційних цінностей» [27].

Такий виразний та помітний наголос на особливому ставленні до конституції як смислового й нормативно-правовому стрижню системи сучасного конституціоналізму, визнанні її пріоритетного значення є цілком виправданим. У сучасних державах конституції набувають характеру універсального явища, однак це не заважає їм виконувати інтеграційну функцію в межах різних правових і політичних культур. Конституція повинна відображати як універсальні цінності, що формуються в процесі інтеграції країни у світове співтовариство, так і культурні особливості народу чи нації, що визначають їх ідентичність у світовій культурі.

Ще в радянський період державознавці відзначали, що конституційні норми, мабуть, найбільшою мірою, порівняно з іншими юридичними нормами, концентрують правове, політичне й моральне начало [28]. Саме тому ос-

новною доміантою конституційного правосвідомості, на думку Н.В. Мамітової, має стати осмислення інтеграційної ролі конституції. Причому її потенціал значно збільшується, якщо вона містить програмні, цільові положення, проте реалізація цих положень повинна відбуватися з урахуванням історичного досвіду конституційного будівництва [29].

При цьому конституційна правосвідомість є необхідною формою життєдіяльності людини, служить внутрішнім регулятором юридично значущої поведінки й джерелом правової активності в конституційно-правовій сфері, втіленням юридичних норм у фактичній діяльності громадян і посадових осіб [26]. Як слушно підкреслює Е.Е. Барінов, «конституційна правосвідомість, будучи опосередкованою ланкою між конституційно-правовою нормою і її реалізацією на практиці, виконує в межах регулятивного впливу на поведінку (діяльність) людей важливу здійснюючу функцію» [27].

Особливий інтерес становить питання внутрішньої організації змісту конституційної свідомості. Як вказує Н.В. Мамітова, зміст конституційної правосвідомості реалізується у двох аспектах: по-перше, як особливий галузевий вид правосвідомості, що ґрунтується на реальній потребі реалізації вимог конституції з метою формування правової системи, у якій найвищою цінністю виступають основні права й свободи людини; по-друге, як сукупність ідеологічних і психологічних структурних елементів, за допомогою яких здійснюється оцінка конституційно-правових відносин, конституційного законодавства, що сприяє активізації правової діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування щодо здійснення прав людини [29].

У цілому погоджуючись із наведеним твердженням, зазначимо, що в цьому випадку автор швидше визначає теологічну спрямованість конституційної свідомості, ніж її зміст. Більш вдалим у цьому аспекті видається аргументована пропозиція А.Р. Крусян, яка, аналізую-

чи систему сучасного українського конституціоналізму, пропонує в структурному плані розглядати конституційну правосвідомість як поєднання чотирьох основоположних компонентів (елементів): конституційно-правової психології; конституційно-правової ідеології; конституційно-правової духовності та конституційно-правового світогляду [30].

Конституційно-правова психологія, на думку автора, – це психічне (суб'єктивне) відображення елементів конституціоналізму в процесі індивідуальної й колективної соціальної діяльності, їх сприйняття й ставлення до них. Конституційно-правова психологія простежується через емоційні установки й переживання індивідуальних суб'єктів, а також через масові психологічні стереотипи юридичної поведінки й ставлення до конституційно-правових явищ.

Конституційно-правову ідеологію в контексті конституціоналізму слід натомість розглядати як систему поглядів, що відображають цінності, принципи, процеси формування й функціонування конституціоналізму, його роль і значення в житті держави, суспільства, людини.

Конституційно-правова ідеологія безпосередньо пов'язана з духовністю як всього суспільства, так і окремих його членів. У зв'язку із цим актуалізується, зазначає А.Р. Крусян, такий компонент конституційної правосвідомості, як конституційно-правова духовність. На відміну від двох названих елементів, він характеризується значною стійкістю, охоплює глибинний рівень конституційної правосвідомості і є системою думок, вірувань, навиків, правового духу, що створює цілісну картину конституційно-правового життя.

З конституційно-правовою духовністю тісно пов'язаний інший компонент конституційної правосвідомості – конституційно-правовий світогляд. Конституційно-правовий світогляд є різновидом юридичного світогляду й відображає вихідну світоглядну позицію суб'єкта (індивідуального чи колективного) щодо конституційно-правових теорій і реалій [50].

Резюмуючи вищенаведене, конституційну правосвідомість можна охарактеризувати через низку таких притаманних їй суттєвих ознак, які визначають її особливість:

1) конституційна правосвідомість являє собою особливу, вищу форму правової свідомості, що має подвійну політико-правову природу;

2) змістовно-ціннісну сутність конституційної правосвідомості об'єктивує ззовні передусім конституція як смисловий і нормативно-правовий стрижень системи сучасного конституціоналізму;

3) конституційна правосвідомість містить ідеї, уявлення, погляди й почуття, оцінки та настанови носіїв правосвідомості щодо конституційно-правових відносин, які є базовими, основоположними та становлять основу складної системи соціальних зв'язків;

4) конституційна правосвідомість є невід'ємним елементом правового регулювання в цілому та конституційно-правового зокрема, забезпечуючи їх ефективність;

5) конституційна правосвідомість детермінує ефективність дії системи українського конституціоналізму, визначаючи відношення носіїв правосвідомості до конституційно-правового регулювання суспільного буття публічно-інституційними засобами.

Ключові слова: правосвідомість, конституційна правосвідомість, сучасний конституціоналізм.

У статті надано змістовно-сутнісну характеристику конституційної правосвідомості як вищої форми правової свідомості та складової системи сучасного конституціоналізму, проаналізовано функції конституційної правосвідомості.

В статті изложена содержатель-но-сущностная характеристика конституционного правосознания как высшей формы правового сознания и составляющей системы современного конституционализма, проанализированы функции конституционного правосознания.

The complex research of constitutional conscience as the highest form of legal conscience and part of modern constitutionalism has been accomplished in this article. The main functions of constitutional conscience have been analyzed.

Література

1. *Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.*

2. *Дидье Ж. Философский словарь / Ж. Дидье. – М. : Международные отношения, 2000. – 539 с.*

3. *Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 36.*

4. *Правовое воспитание молодежи / отв. ред. Н.И. Козюбра, В.В. Оксамытный, П.М. Рабинович. – К. : Вища школа, 1985. – 372 с. ; Зырянов М.Ю. К вопросу о месте правосознания среди других форм общественно-го сознания / М.Ю. Зырянов // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Социально-гуманитарные науки». – 2009. – № 32. – С. 116–119.*

5. *Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.Є. Черкас ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 19 с.*

6. *Овчинников А.И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А.И. Овчинников. – Ростов-на-Дону, 2002. – 288 с.*

7. *Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М., 2002. – 288 с.*

8. *Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 164 с.*

9. *Зыкова С.В. Связь религиозного и правового сознания / С.В. Зыкова // Актуальные проблемы теории и истории государства и права. – 2006. – № 9. – С. 18.*

10. *Малахов В.П. Логика для юристов / В.П. Малахов. – М., 2002. – 354 с.*

11. *Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия / А. Гарапон. – М., 2004. – 328 с.*

12. *Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 /*

М.М. Цимбалюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 21 с.

13. Коваль А.С. Формування та вдосконалення правосвідомості / А.С. Коваль, В.М. Подоляк // Юридична газета. – 2006. – № 1(61). – С. 12–14 ; Коробка В.М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / В.М. Коробка, В.В. Пашутін. – Донецьк, 2002. – 256 с. ; Макушев П.В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П.В. Макушев. – К., 2004. – 22 с.

14. Юрашевич Н.М. Эволюция понятия правового сознания / Н.М. Юрашевич // Известия вузов. Серия «Правоведение». – 2004. – № 2. – С. 181–190.

15. Ефремова Г.Х. Изучение правосознания и общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов / Г.Х. Ефремова, А.Р. Ратинов. – М., 1989. – 321 с.

16. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М., 1981 – . – Т. 1. – 1981. – 471 с.

17. Общая теория права / [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.] ; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М., 1996. – 287 с. ; Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М., 2000. – 528 с.

18. Батуркин В.Г. Понятие и структура правового сознания / В.Г. Батуркин // История государства и права. – 2004. – № 5. – С. 19–21 ; Гранат Н.Л. Правосознание и правовая культура / Н.Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 11–12. – С. 2–8 ; Гречин А.С. Социология правового сознания / А.С. Гречин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 256 с. ; Хропанюк В.Н. Теория государства и права / В.Н. Хропанюк. – М., 2000. – 292 с.

19. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 314 с. ; Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 39–40.

20. Шаповалов И.А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И.А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 88–89.

21. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 39–40.

22. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 314 с.

23. Гранат Н.Л. Правосознание и правовая культура / Н.Л. Гранат ; под. ред. Н.А. Катаева, В.В. Лазарева // Теория права и государства. – Уфа, 1994. – 431 с.

24. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.Є. Черкас ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 19 с.

25. Кравец И.А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики) / И.А. Кравец. – М., 2002. – 358 с.

26. Никитяева В.В. Конституционное правосознание: вопросы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Никитяева. – Воронеж, 2002. – 321 с.

27. Баринов Э.Э. Конституционное правосознание в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.Э. Баринов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 20 с.

28. Фарбер Е.И. Правосознание как форма общественного сознания / И.Е. Фарбер. – М., 1963. – 205 с.

29. Мамитова Н.В. Конституционное правосознание в российском обществе как фактор реализации конституционных идей в России / Н.В. Мамитова // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 4. – С. 11–14.

30. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 588 с.

